

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

_____ Людмила СТАНІСЛАВОВА
«___» _____ 2024 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Історична грамати́ка української мови»

Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка; 03 Гуманітарні науки;

Спеціальність – 014 Середня освіта; 035. Філологія.

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Освітньо-професійна програма – Середня освіта. Українська мова і література;
Філологія. Українська мова і література

Обсяг дисципліни – 4 кредити ЄКТС.

Шифр дисципліни – ОПП.07; ОЗП.10

Мова навчання – українська

Статус дисципліни: обов'язкова (професійної підготовки); обов'язкова (загальної підготовки)

Факультет – гуманітарно-педагогічний

Кафедра – української філології

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальне навантаження		Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
					Аудиторні заняття				Індивідуальна робота студента	Самостійна робота студента, в т.ч. ІРС		Залік	Іспит
			Європейські кредити	Години	Всього	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття					
ДФН	2	3	4	120	51	17	–	34	–	69	–	–	+

Робоча програма складена на основі освітньо-професійної програми та стандарту вищої освіти зі спеціальності: Середня освіта. Українська мова і література. Англійська мова.

Програму склав _____ к. філол. н., доц. Василь ДЕНИСЮК.

Схвалена на засіданні кафедри української філології (протокол № 11 від 28 червня 2024 р.).

В. о. завкафедри української філології _____ Анатолій ЯНЧИШИН

Робоча програма розглянута та схвалена вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету (протокол № 1 від 30 серпня 2024 р.).

Голова вченої ради факультету _____ Людмила СТАНІСЛАВОВА

Хмельницький – 2024

2. Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Історична граматики української мови» присвячена вивченню історичної граматики як частини історії української мови.

Пререквізити – старослов'янська мова, сучасна українська мова, вступ до мовознавства, практичний курс української мови.

Кореквізити – історія української мови, стилістика української мови, українська діалектологія, теорія і практика філологічних досліджень.

Відповідно до **Стандарту вищої освіти** із зазначеної спеціальності та освітньої програми дисципліна має забезпечити:

компетентності: здатність до формування в учнів ключових і предметних компетентностей та здійснення міжпредметних зв'язків; здатність адекватно використовувати мовні ресурси, демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетенції в процесі фахової та міжособистісної комунікації, володіти різними засобами мовної поведінки в різних комунікативних контекстах; здатність використовувати досягнення сучасної науки в галузі теорії та історії української мови і літератури в практиці навчання української мови і літератури у закладах середньої освіти (рівень базової середньої освіти); здатність інтерпретувати й зіставляти мовні та літературні явища, використовувати різні методи й методики аналізу тексту.

програмні результати навчання: Студент, який успішно завершив вивчення дисципліни, повинен *читати* тексти староукраїнською мовою, *перекладати* сучасною українською літературною мовою; *аналізувати* фонетичні явища, відображені в українських писемних пам'ятках; *давати історичний коментар* фонетичних, морфологічних, синтаксичних процесів, відображених на сучасному етапі розвитку української мови; *виконувати морфологічний аналіз* різних частин мови; *здійснювати синтаксичний аналіз* простих і складних речень, засвідчених у текстах української мови різних періодів.

Мета дисципліни. Ознайомити студентів з основними процесами розвитку української мови на різних системних рівнях.

Предмет дисципліни. Комплексна характеристика української мови як системи в діяхронії.

Завдання дисципліни. Надати студентам знання і практичні навички з мовно-історичного аналізу української мови на різних етапах її розвитку.

Результати навчання. Студент, який успішно завершив вивчення дисципліни, повинен *знати:* періодизацію розвитку української мови; основні відомості зі становлення історичної граматики української мови як науки і навчальної дисципліни; фонетичну систему української мови на різних етапах її розвитку; формування морфологічних засобів української мови; лексико-граматичні класи слів і їх граматичні категорії в історії української мови; історію формування граматичних значень і граматичних категорій мовних одиниць різних класів сучасної української мови; історію синтаксичної системи української мови; *читати* тексти староукраїнською мовою, *перекладати* сучасною українською літературною мовою; *аналізувати* фонетичні явища, відображені в українських писемних пам'ятках; *давати історичний коментар* фонетичних, морфологічних, синтаксичних процесів, відображених на сучасному етапі розвитку української мови; *виконувати морфологічний аналіз* різних частин мови; *виконувати синтаксичний аналіз* простих і складних речень, засвідчених у різножанрових пам'ятках української мови.

3. Структура залікових кредитів дисципліни

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	Денна форма		
	лекц	пр	СРС
<i>Розділ I. Історична фонетика української мови</i>			
<i>Тема 1. Вступ. Історична граматики української мови як наукова дисципліна.</i>	2	4	5
<i>Тема 2. Фонетична система української мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.</i>	2	4	8
<i>Тема 3. Звукові зміни української мови XI–XIII ст. Пізніші фонетичні зміни (XIV–XVIII ст.).</i>	2	4	8
<i>Розділ II. Історична граматики української мови</i>			
<i>Тема 4. Загальна характеристика морфологічної системи староукраїнської мови. Іменник як частина мови.</i>	2	4	8
<i>Тема 5. Займенник і прикметник у староукраїнській мові. Історія відмінкових форм займенників. Іменні і займенникові прикметники.</i>	2	4	8
<i>Тема 6. Числівник староукраїнської мови. Види числівників за будовою та значенням.</i>	2	4	8
<i>Тема 7. Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.</i>	2	4	8
<i>Тема 8. Прислівник. Службові частини мови, особливості їх формування.</i>	2	4	8
<i>Тема 9. Синтаксична будова староукраїнської мови у порівнянні з сучасною українською мовою.</i>	1	2	8
<i>Разом за 3 семестр:</i>	17	34	69

4. Програма навчальної дисципліни

4.1. Зміст лекційного курсу

Номер теми	Перелік тем лекцій, їх анотації	ДФН
		К-сть годин
1.	<i>Розділ I. Фонетика.</i> <i>Вступ. Історична граматики української мови як наукова дисципліна.</i> 1. Предмет і завдання курсу. Зв'язок історичної граматики української мови з іншими дисциплінами. Джерела вивчення історії української мови. 2. Мовна спорідненість слов'янських народів. Місце української мови серед інших слов'янських мов. 3. Проблема походження української мови та її вирішення в різні історичні періоди. [2; 4; 5]	2
2.	<i>Фонетична система української мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.</i> 1. Предмет історичної фонетики. Поняття про праслов'янську мову. Системи вокалізму та консонантизму праслов'янської і давньоукраїнської мов. 2. Відбиття фонетичних процесів дописемного етапу в звуковій системі української мови раннього періоду. 3. Пом'якшення задньоязикових приголосних g, k, x під впливом голосних переднього ряду. Пом'якшення приголосних у сполученні з j . 4. Закон відкритого складу, його наслідки. 5. Розвиток повноголосся, умови його творення. [2; 4; 5]	2

3.	<i>Звукові зміни української мови XI–XIII ст. Пізніші фонетичні зміни (XIV–XVIII ст.).</i> 1. Система голосних. Система приголосних. 2. Історія зредукованих ь, ъ, їх позиції і рефлексі. Наслідки занепаду зредукованих у системі голосних та у системі приголосних звуків. 3. Пізніші фонетичні зміни в українській мові (XIV–XVIII ст.): перехід <i>o, e</i> в <i>i</i>; зміна <i>o, e</i> в <i>a</i>; втрата початкових ненаголошених <i>i, o, a, je</i>; історія етимологічних <i>i</i> та <i>u</i>; перехід <i>e</i> в <i>o</i> після шиплячих та <i>j</i>. [2; 4; 5]	2
4.	<i>Розділ II. Граматика</i> <i>Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.</i> 1. Загальна характеристика морфологічної системи української мови. 2. Іменник. Граматичні категорії іменника. 3. Поділ іменників за основами, процеси змішування давніх основ у писемних пам'ятках, перебудова колишніх шести типів відмінювання у сучасні чотири. 4. Формування першої відміни іменників, історія відмінкових закінчень. 5. Формування другої відміни іменників, історія відмінкових закінчень. 6. Формування третьої і четвертої відмін іменників, історія відмінкових закінчень. [1; 2; 3; 4; 6]	2
5.	<i>Історія займенника і прикметника в українській мові. Історія відмінкових форм займенників. Іменні і займенникові прикметники.</i> 1. Словотвір займенників. 2. Історія форм особових та зворотного займенників. 3. Історія форм предметно-особового займенника. 4. Історія форм неособових займенників. 5. Загальні відомості про прикметник. 6. Історія форм іменних і займенникових прикметників. [1; 2; 4]	2
6.	<i>Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням</i> 1. Загальні відомості про числівник як частину мови. 2. Словотвір власне кількісних числівників. 3. Словотвір дробових і збірних числівників. 4. Словотвір порядкових числівників. [1; 4; 6]	2
7.	<i>Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.</i> 1. Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. 2. Класифікація дієслівних основ. 3. Історія особових форм дієслів теперішнього, минулого, майбутнього часу. 4. Спосіб дієслова, історія особових форм дієслів умовного і наказового способу. [1; 2; 4; 6]	2
8.	<i>Прислівник. Службові частини мови.</i> 1. Класифікація прислівників з погляду їх походження. 2. Історія сучасних груп прислівників української мови.. 3. Службові частини мови. [1; 2; 4; 6]	2

9.	<i>Історичний синтаксис української мови.</i> 1. Предмет і завдання історичного синтаксису. 2. Просте речення: типи простих речень, головні члени речення, способи їх вираження, 3. Просте ускладнене речення. 4. Складне речення: складносурядні і складнопідрядні речення. [2; 4]	1
Разом:		17

4.2. Зміст практичних занять для студентів денної форми навчання

Номер теми	Теми та зміст практичних занять	ДФН
		Кількість годин
	<i>Розділ I. Історична фонетика української мови.</i>	
1	<i>Історична граматики української мови як наукова дисципліна.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 1 2. Усне опитування, оцінювання й коментар відповідей студентів. 3. Заслуховування повідомлень студентів про доробок вітчизняних учених у галузі історії української мови (М.Максимович, О.Потебня, П.Житецький, А.Кримський, Л.Булаховський, М.Жовтобрюх, Л.Гумецька, В.Русанівський, В.Німчук).	2
2	<i>Історична граматики української мови як наукова дисципліна. Предмет історичної фонетики.</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу, усне опитування за темою лекції. 2. Контроль виконання домашніх завдань студентів. 3. Заслуховування повідомлень студентів про етапи формування звукової системи української мови.	2
3	<i>Фонетична система української мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 2. 2. Перевірка й оцінювання домашніх завдань студентів. 3. Виконання вправ на визначення і коментар фонетичних процесів дописемного етапу в звуковій системі староукраїнської мови раннього періоду: пом'якшення задньоязикових приголосних g, k, x під впливом голосних переднього ряду; пом'якшення приголосних у сполученні з j.	2
4	<i>Фонетична система української мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 2. 2. Перевірка й оцінювання домашніх завдань студентів. 3. Виконання вправ на визначення і коментар фонетичних процесів дописемного етапу в звуковій системі староукраїнської мови раннього періоду: закон відкритого складу, його наслідки; розвиток повноголосся, умови його творення, порівняння цих процесів в інших слов'янських мовах. 4. Тестовий контроль.	2
5	<i>Звукові зміни української мови XI–XIII ст.</i> <i>Історія зредукованих ь, ъ.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 3. 2. Аналіз мовного матеріалу стосовно звукових змін української мови XI–XIII ст., історії зредукованих ь, ъ, наслідків занепаду зредукованих у системі голосних та у системі приголосних звуків. 3. Перевірка й оцінювання домашніх завдань студентів.	2
6	<i>Пізніші фонетичні зміни української мови (XIV–XVIII ст.).</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 3.	2

	2. Аналіз мовного матеріалу стосовно пізніших фонетичних змін в українській мові (XIV–XVIII ст.): перехід <i>o, e</i> в <i>i</i>; зміна <i>o, e</i> в <i>a</i>; втрата початкових ненаголошених <i>i, o, a, je</i>; історія етимологічних <i>i</i> та <i>u</i>; перехід <i>e</i> в <i>o</i> після шиплячих та <i>j</i>. 3. Написання контрольної роботи № 1.	
	<i>Розділ II. Історична граматики української мови</i>	
7	<i>Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.</i> 1. Оголошення і коментування оцінок за контрольну роботу № 1. 2. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 4. 3. Перевірка домашніх завдань. 4. Виконання вправ, спрямованих на вміння визначати давні основи і сучасні відміни іменників, давати історичний коментар закінчень іменників різних відмін.	2
8	<i>Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 4. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ, спрямованих на вміння виконувати повний морфологічний розбір іменника як частини мови (в історичному аспекті).	2
9	<i>Історія займенника в українській мові. Історія відмінкових форм займенників.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 5. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ, спрямованих на вміння визначати основні граматичні категорії, граматичні значення займенників, давати історичний коментар про походження займенників різних розрядів, аналіз займенника як частини мови.	2
10	<i>Історія прикметника в українській мові. Іменні і займенникові прикметники.</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 5. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ, спрямованих на вміння визначати основні граматичні категорії, граматичні значення прикметників, давати історичний коментар про іменні і займенникові прикметники, походження їх відмінкових закінчень, форм вищого та найвищого ступенів порівняння, аналіз прикметника як частини мови.	2
11	<i>Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 6. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ щодо значення, будови, відмінювання числівників в історичному висвітленні, аналіз числівника як частини мови.	2
12	<i>Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 6. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Підсумок (іменні частини мови). Письмове опитування.	2
13	<i>Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку.</i> 1. Оголошення і коментування оцінок за письмові роботи. 2. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 7. 3. Перевірка домашніх завдань. 4. Виконання вправ щодо визначення класів дієслів, сучасних дієвідмін іменників, аналіз дієслівних форм теперішнього, майбутнього часу,	2

	минулого часу дійсного способу.	
14	<i>Історія основних граматичних категорій дієслова. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.</i> 1. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 7. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ аналіз дієслівних форм дієслів умовного і наказового способу, дієприкметників і дієприслівників староукраїнської мови, розбір дієслівних форм як частини мови.	2
15	<i>Прислівник як частина мови.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 8. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ на визначення граматичних категорій та значень прислівників, аналіз форм відзайменникових, відіменних, віддієслівних прислівників, розбір прислівника як частини мови. 4. Написання контрольної роботи № 2.	2
16	<i>Службові частини мови.</i> 1. Оголошення і коментар оцінок за контрольну роботу № 2. 2. Узагальнення теоретичного матеріалу за темою лекції 8. 3. Виконання вправ на визначення граматичних категорій, граматичних значень прийменника, сполучника, частки, вигуку в староукраїнських текстах.	2
17	<i>Історичний синтаксис української мови.</i> 1. Обговорення теоретичного матеріалу за темою лекції 9. 2. Перевірка домашніх завдань. 3. Виконання вправ на синтаксичний аналіз простого і складного речень в різножанрових пам'ятках української мови. 4. Узагальнення теоретичного матеріалу з курсу. Підведення підсумків роботи студентів протягом семестру.	2
Разом:		34

У процесі виконання практичних завдань робіт із дисципліни студенти набувають **практичних навичок**, зокрема: використовувати необхідну лінгвістичну термінологію; аналізувати та узагальнювати мовні явища; уміти читати тексти староукраїнською мовою; аналізувати фонетичні явища, відображені в українських писемних пам'ятках; характеризувати голосні і приголосні звуки; визначати граматичні категорії частин мови, їх граматичне значення; відмінювати повнозначні частини мови; давати історичний коментар до походження відмінкових закінчень іменних частин мови; виконувати синтаксичний аналіз простих і складних речень, засвідчених у різножанрових пам'ятках української мови.

4.3. Зміст самостійної роботи

Самостійна робота студентів **денної** форми навчання полягає в систематичному опрацюванні програмного матеріалу, підготовці до виконання домашніх та контрольних робіт, теоретичного опитування в усній або письмовій формах, тестування з теоретичного матеріалу, виконанні індивідуальних завдань тощо.

№ тижня	Вид самостійної роботи	ДФН
		К-сть годин
	Розділ І. історична фонетика української мови	
1	<i>Історична граматики української мови як наукова дисципліна</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до усного опитування. Самостійне вивчення питань: - історія розвитку історичної граматики української мови як науки, доробок українських вчених у галузі історичної граматики (М.Максимович, О.Потебня, П.Житецький, А.Кримський, Л.Булаховський, М.Жовтобрюх, Л.Гумецька, В.Русанівський, В.Німчук); - етапи формування звукової системи староукраїнської мови.	5
3	<i>Фонетична система української мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне вивчення чергувань голосних і приголосних звуків. Підготовка до тестового контролю.	8
5	<i>Звукові зміни української мови XI–XIII ст. Пізніші фонетичні зміни (XIV–XVIII ст.).</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до написання контрольної роботи №1. Самостійне опрацювання питань: історія шиплячих і [ц]; поява звука [ф], африкат [дж] і [дз].	8
7	<i>Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне вивчення походження відмінкових закінчень множинних іменників.	8
9	<i>Історія займенника і прикметника в українській мові. Історія відмінкових форм займенників. Іменні і займенникові прикметники.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне опрацювання словотвору прикметників, історії форм ступенів порівняння прикметників.	8
11	<i>Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне ознайомлення з історією відмінкових форм числівників. Підготовка до письмового опитування за темами 4–6.	8
13	<i>Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Підготовка домашніх завдань. Самостійне вивчення категорій дієприкметників і дієприслівників староукраїнської мови.	8
15	<i>Прислівник. Службові частини мови.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до написання контрольної роботи № 2.	8
17	<i>Історичний синтаксис української мови.</i> Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань.	8
Разом:		69

5. Технології та методи навчання

Процес навчання з дисципліни ґрунтується на використанні традиційних і сучасних технологій, зокрема: лекції (з використанням методів проблемного навчання); практичні заняття (з використанням методів лінгвістичного аналізу, порівняльного аналізу, тестових завдань), самостійна робота (індивідуальні завдання) і мають за мету – оволодіння студентами спеціальною термінологією і набуття ними практичних навичок з історико-лінгвістичної характеристики української мови на різних етапах її розвитку, користування спеціальними схемами і таблицями для вивчення специфіки становлення різних лексико-граматичних класів слів тощо.

6. Методи контролю

Поточний контроль здійснюється під час практичних занять, а також у дні проведення контрольних заходів, встановлених робочою програмою і графіком навчального процесу. Контроль за засвоєнням знань із навчальної дисципліни «Історичної граматики української мови» проводиться за такими видами: УО – усне опитування студентів – відбувається на практичних заняттях за змістом теоретичного матеріалу, що розглядається на лекціях, та матеріалом, що опрацьовується студентами самостійно. ДЗ – перевірка домашніх завдань студентів – використовується на практичних заняттях, перевіряють і оцінюють практичні домашні завдання, виконані на основі опрацьованого теоретичного матеріалу. ПО – письмове опитування студентів – відбувається на практичних заняттях за змістом теоретичного матеріалу, що розглядається на лекціях, та матеріалом, що опрацьовується студентами самостійно. КР – контрольна робота – проводиться на практичному занятті, містить письмові завдання, спрямовані на перевірку вмінь і навиків студентів, на визначення рівня оволодіння теоретичним матеріалом.

У кінці семестру студенти складають екзамен.

При виведенні підсумкової семестрової оцінки враховуються накопичені результати поточного контролю (середньозважений бал з отриманих за усі види робіт оцінок) та результат підсумкового контрольного заходу. Студент, який набрав позитивний середньозважений бал за поточну роботу і не здав підсумковий контрольний захід (іспит), вважається таким, хто не встигає.

7. Оцінювання результатів навчання студентів у семестрі

Кожний вид роботи з дисципліни оцінюється за **чотирибальною** шкалою. Семестрова підсумкова оцінка визначається як середньозважена з усіх видів навчальної роботи, виконаних і складених **позитивно** з урахуванням коефіцієнта вагомості. Вагові коефіцієнти змінюються залежно від структури дисципліни і важливості окремих видів її робіт.

Засвоєння студентом теоретичного матеріалу з дисципліни оцінюється обов'язковим індивідуальним тестуванням у модульному середовищі (до кожної лекції) та усним або письмовим опитуванням на практичних заняттях. Водночас оцінюється рівень практичних умінь шляхом виконання різноманітних аудиторних та домашніх завдань.

Оцінювання знань студентів здійснюється за такими критеріями:

Оцінка за національною шкалою	Узагальнений критерій
Відмінно	Студент глибоко і у повному обсязі опанував зміст навчального матеріалу, легко в ньому орієнтується і вміло використовує понятійний апарат; уміє пов'язувати теорію з практикою, вирішувати практичні завдання, впевнено висловлювати і обґрунтовувати свої судження. Відмінна оцінка передбачає грамотний, логічний виклад відповіді (як в усній, так і у письмовій формі), якісне зовнішнє оформлення роботи. Студент не вагається при видозміні запитання, вміє робити детальні та узагальнюючі висновки. При відповіді допустив дві-три несуттєві похибки .
Добре	Студент виявив повне засвоєння навчального матеріалу, володіє понятійним апаратом, орієнтується у вивченому матеріалі; свідомо використовує теоретичні

	знання для вирішення практичних задач; виклад відповіді грамотний, але у змісті і формі відповіді можуть мати місце окремі неточності, нечіткі формулювання закономірностей тощо. Відповідь студента має будуватися на основі самостійного мислення. Студент у відповіді допустив дві-три несуттєві помилки .
Задовільно	Студент виявив знання основного програмного матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання та практичної діяльності за професією, справляється з виконанням практичних завдань, передбачених програмою. Як правило, відповідь студента будується на рівні репродуктивного мислення, студент має слабкі знання структури курсу, допускає неточності і суттєві помилки у відповіді, вагається при відповіді на видозмінене запитання. Разом з тим набув навичок, необхідних для виконання нескладних практичних завдань, які відповідають мінімальним критеріям оцінювання і володіє знаннями, що дозволяють йому під керівництвом викладача усунути неточності у відповіді.
Незадовільно	Студент виявив розрізнені, безсистемні знання, не вміє виділяти головне і другорядне, допускається помилок у визначенні понять, перекручує їх зміст, хаотично і невпевнено викладає матеріал, не може використовувати знання при вирішенні практичних завдань. Як правило, оцінка «незадовільно» виставляється студенту, який не може продовжити навчання без додаткової роботи з вивчення дисципліни.

Здобувачі мають можливість отримати знання з окремих тем дисципліни шляхом неформальної освіти і звернутися із заявою про перезарахування результатів неформальної освіти згідно з Положенням про порядок визнання та перезарахування результатів навчання здобувачів вищої освіти у ХНУ (<https://bit.ly/3S6OrGt>).

Усі учасники освітнього процесу повинні дотримуватися правил академічної доброчесності (Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у ХНУ) (<https://cutt.ly/P0NSU1q>).

Структурування дисципліни за видами робіт і оцінювання результатів навчання студентів *денної* форми у семестрі за ваговими коефіцієнтами

Аудиторна робота				Самост. робота	Семестровий контроль
Усне опитування	Письмове опитування	Тестовий контроль	Контрольна робота	Домашнє завдання	Підсумковий контрольний захід (екзамен)
2	2	1	2	2	1
ВК: 0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,4

Оцінювання тестових завдань

Студент проходить тестування в онлайн режимі в модульному середовищі для навчання. Тематичний тест для кожного студента складається з двадцяти тестових завдань, розміщених у системі MOODLE. На тестування відводиться 30 хвилин. Максимальна сума балів, яку може набрати студент, складає 5. При отриманні негативної оцінки тест слід перездати до терміну наступного контролю.

Підсумкова семестрова оцінка за інституційною шкалою і шкалою ЄКТС встановлюється в автоматизованому режимі після внесення викладачем усіх оцінок до електронного журналу. Співвідношення інституційної шкали оцінювання і шкали оцінювання ЄКТС наведені в таблиці.

Іспит виставляється, якщо середньозважений бал, який отримав студент з дисципліни, знаходиться у межах від 3,00 до 5,00 балів. При цьому за інституційною шкалою ставиться оцінка «зараховано», а за шкалою ЄКТС – буквене позначення оцінки, що відповідає набраній

студентом кількості балів відповідно до таблиці Співвідношення.

Співвідношення вітчизняної шкали оцінювання і шкали оцінювання ЄКТС

Оцінка ЄКТС	Інституційна інтервальна шкала балів	Вітчизняна оцінка, критерії	
A	4,75–5,00	5	Відмінно – глибоке і повне опанування навчального матеріалу і виявлення відповідних умінь та навиків
B	4,25–4,74	4	Добре – повне знання навчального матеріалу з кількома незначними помилками
C	3,75–4,24	4	Добре – в загальному правильна відповідь з двома-трьома суттєвими помилками
D	3,25–3,74	3	Задовільно – неповне опанування програмного матеріалу, але достатнє для практичної діяльності за професією
E	3,00–3,24	3	Задовільно – неповне опанування програмного матеріалу, що задовольняє мінімальні критерії оцінювання
FX	2,00–2,99	2	Незадовільно – безсистемність одержаних знань і неможливість продовжити навчання без додаткових знань з дисципліни
F	0,00–1,99	2	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота і повторне вивчення дисципліни

8. Питання для самоконтролю результатів навчання

1. Історична граматики української мови як наука. Зв'язки історичної граматики української мови з іншими науками.
2. Джерела вивчення історії української мови.
3. Проблема походження української мови та її вирішення в різні історичні періоди.
4. Найважливіші пам'ятки писемності XI–XVIII ст., у яких відбито риси живої української мови.
5. Періодизація історії української мови.
6. Наукове вивчення історії української мови.
7. Поняття про праслов'янську мову. Системи вокалізму та консонантизму праслов'янської і давньоукраїнської мов.
8. Склад і складоподіл у праслов'янській і давньоукраїнській мовах.
9. Історія носових *e*, *o*.
10. Зміна початкових *ort-*, *olt-*.
11. Розвиток повноголосся (зміна звукосполучень *-tort-*, *-tolt-*, *-tert-*, *-telt-*).
12. Зміни приголосних під впливом *j*. Прокоментувати наслідки цих змін, відбиті в українській мові.
13. Три палаталізації задньоязикових приголосних під впливом голосних переднього ряду. Прокоментувати наслідки цих палаталізацій, відбиті в українській мові.
14. Зміна *je* в *o* на початку слова.
15. Історія звука *h* (*ятъ*).
16. Історія *ъ* та *ь*, їх позиції.
17. Зміна *ъ* та *ь* у сполученні з плавними *p* та *l*.
18. Наслідки занепаду *ъ* та *ь*, що стосуються голосних.
19. Історичне пояснення чергування *o*, *e* з *i* в українській мові. Вставні і випадні *o*, *e* в укр. мові.
20. Наслідки занепаду *ъ* та *ь*, що стосуються приголосних.
21. Зміна *e* в *o* після шиплячих та *j* в українській мові.
22. Приставні приголосні в праслов'янській та українській мовах.
23. Ствердіння і пом'якшення приголосних у процесі розвитку української мови.

24. Історичне пояснення чергування голосних звуків у сучасній українській мові.
25. Історичне пояснення чергування приголосних звуків у сучасній українській мові.
26. Іменник. Основні граматичні категорії іменника в історичному висвітленні.
27. Давні типи відмінювання іменників, які виділялися на основі суфіксів-детермінативів.
28. Процеси змішування та взаємодії давніх типів відмінювання іменників. Основні чинники становлення сучасних відмін в українській мові.
29. Історія відмінкових закінчень сучасної I відміни українських іменників.
30. Історія відмінкових закінчень сучасної II відміни українських іменників.
31. Історія відмінкових закінчень сучасної III відміни українських іменників.
32. Історія відмінкових закінчень сучасної IV відміни українських іменників.
33. Займенник. Історія особових займенників української мови. Становлення і розвиток особового займенника третьої особи.
34. Неособові займенники та історія їх форм.
35. Прикметник як частина мови, значеннєві розряди прикметників, їх словотвір.
36. Поділ прикметників за будовою. Історія іменних прикметників.
37. Історія займенникових прикметників в українській мові.
38. Історія ступенів порівняння прикметників.
39. Числівник. Значення, будова, відмінювання числівників в історичному висвітленні.
40. Історія сучасних груп прислівників української мови.
41. Історія службових частин мови та вигуку.
42. Дієслово. Історія основних граматичних категорій. Класифікація дієслівних основ.
43. Давні класи дієслів і сучасні дієвідміни української мови.
44. Історія особових форм дієслів теперішнього часу в українській мові.
45. Історія форм майбутнього часу.
46. Історія особових форм аориста.
47. Історія особових форм імперфекта.
48. Історія особових форм перфекта.
49. Історія особових форм плюсквамперфекта.
50. Історія дієслівних форм умовного способу в українській мові.
51. Історія особових форм наказового способу в українській мові.
52. Інфінітив та супін, їх історія.
53. Історія форм активних і пасивних дієприкметників в українській мові.
54. Способи вираження підмета в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
55. Способи вираження присудка в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
56. Засоби ускладнення простого речення в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
57. Конструкції з подвійними відмінками. Зворот «давальний самостійний».
58. Складнопідрядне речення, його види.
59. Складносурядне речення, його види.
60. Пряма мова. Особливості порядку слів на різних етапах формування української мови.

9. Методичне забезпечення

Навчальний процес із дисципліни «Історична граматики української мови» забезпечений необхідною навчально-методичною літературою. Зокрема, викладачі кафедри підготували та опублікували такі роботи:

1. Денисюк В. В. Історична граматики української мови : навч.-метод. посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 288 с.
2. Царалунга І.Б. Історична граматики української мови: Практикум. Хмельницький: ХНУ, 2009.
3. Царалунга І.Б. Історична граматики української мови. Електронний конспект лекцій для студентів спеціальності «Філологія. Українська мова і література». Хмельницький : ХНУ, 2012. 134 с.

10. Рекомендована література

ОСНОВНА

1. Денисюк В. В. Історична граматики української мови : навч.-метод. посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 288 с.
2. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
3. Царалунга І. Б. Історична граматики української мови. Електронний конспект лекцій для студентів спеціальності «Філологія. Українська мова і література». Хмельницький : ХНУ, 2012. 134 с.

ДОДАТКОВА

1. Брус М. П. Історична граматики української мови. Частина перша. Теоретичний матеріал. Тематичні таблиці : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2016. 184 с. (<http://surl.li/lbbmj>)
2. Гримашевич Г. Способи вираження присудка в актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року. *Філологічний часопис*. 2022. Вип. 2 (20). С. 27–35. (<https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2022.268643>)
3. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст. *Філологічний часопис* : зб. наук. пр. / гол. ред. О.Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 28–37. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/5118>)
4. Денисюк В. Вокативна домінанта полемічного дискурсу. *Філологічний часопис* : зб. наук. пр. / гол. ред. О.Ю. Зелінська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. Вип. 2 (8). С. 27–37. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/6520>)
5. Денисюк В. Функціонування форм ступенів порівняння прикметника в українській мові XVII–XVIII ст. *Науковий вісник* : збірник наукових праць / Зайченко І. В., Чепка О. В., Денисюк Т. К. (відп. за випуск) та ін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. Вип. 1. С. 32–38. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/8608>)
6. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. Київ : Вища школа, 1980. 319 с.
7. Зелінська О. Ю., Денисюк В. В. Синтаксис нумератива у щоденниковому дискурсі української мови початку XVIII ст. *Dynamics of the development of world science*. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 437–446. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/12579>)
8. Історія української мови. Морфологія. Київ : Наук. думка, 1978. 540 с.
9. Історія української мови. Синтаксис. Київ : Наук. думка, 1983. 503 с.
10. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с.
11. Історія української мови: словник-довідник / ідея, упоряд. та окремі статті В.В. Денисюка. Умань : Візаві, 2013. 387 с.
12. Колоїз Ж. Історична фонетика і граматики української мови : навч. посібник. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2023. 244 с.
13. Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови : навч. посібник для студентів філологічних факультетів. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 295 с.
14. Мойсієнко В. М. Числівники в північноукраїнських пам'ятках. *На сторожі слова* : зб. наук. праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2019. С. 236–243. (<http://eprints.zu.edu.ua/30778/>)
15. Павленко Л. П. Історична граматики української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 206 с.
16. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». 2-е вид., доп. Київ : Арістей, 2004. 179 с.
17. Слободинська Т. С. Історична граматики української мови. Модульний курс : посіб. для студ. 2 курсу : (галузь знань 0203 Гуманітарні науки, напрям підготов. 6.020303 Філологія. Укр. мова та л-ра). Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 305, [1] с.

18. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV ст. : монографія. Хмельницький : ФОП Гонта А.С., 2017. 448 с.
19. Царалунга І. Грамоти як репрезентанти староукраїнської мови XIV – XV ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. Вип. 12. Хмельницький, 2017. С. 263–266 (<https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/6784>).
20. Царалунга І. Синтаксичні особливості Вижвівської актової книги XVII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : збірник наукових праць. Вип. 16. Хмельницький, 2019. С. 206–211 (<https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/7813>).
21. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Модульне середовище Хмельницького національного університету (Кафедра української філології, курс «Історична граматики української мови»).
2. Репозитарій Хмельницького національного університету.
3. <http://litopys.org.ua/>
4. <http://www.inmo.org.ua/>
5. <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/>
6. <http://surl.li/eztw>

Історична грамати́ка української мови

Тип дисципліни	Обов'язкова
Освітній рівень	Перший (бакалаврський)
Мова викладання	Українська
Семестр	Третій
Кількість встановлених кредитів ЄКТС	4,0
Форми навчання, для яких викладається дисципліна	Денна

Результати навчання. Студент, який успішно завершив вивчення дисципліни, має вміти *читати* тексти староукраїнською мовою, *перекладати* сучасною українською літературною мовою; *аналізувати* фонетичні явища, відображені в українських писемних пам'ятках; *давати історичний коментар* фонетичних, морфологічних, синтаксичних процесів, відображених на сучасному етапі розвитку української мови; *виконувати морфологічний аналіз* різних частин мови; *виконувати синтаксичний аналіз* простих і складних речень, зафіксованих в українських писемних пам'ятках.

Зміст навчальної дисципліни. Основні джерела історичного вивчення української мови. Типові ознаки української мови. Звукова система української мови до середини XI ст. Основні фонетичні зміни в XI–XIV ст. Пізніші фонетичні зміни. Загальна характеристика морфологічної системи староукраїнської мови. Граматичні категорії іменника в історичному висвітленні. Історія особових і неособових займенників. Прикметник як частина мови, розряди прикметників, види за будовою. Числівник в історичному висвітленні. Історія прислівників української мови. Службові частини мови та вигук. Історія граматичних категорій дієслова. Просте і складне речення.

Запланована навчальна діяльність: лекції – 17 год., практичні заняття – 34 год., самостійна робота – 69 год., разом – 120 год.

Форми (методи) навчання: лекції (з використанням методів проблемного навчання і візуалізації); практичні заняття (з використанням методів лінгвістичного аналізу, порівняльного аналізу), самостійна робота (індивідуальні завдання).

Форми оцінювання результатів навчання: усне опитування, перевірка домашніх завдань, письмове опитування, контрольна робота.

Вид семестрового контролю: іспит.

Навчальні ресурси:

1. Денисюк В. В. Історична грамати́ка української мови : навч.-метод. посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 288 с.
2. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична грамати́ка : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
3. Царалунга І. Б. Історична грамати́ка української мови. Електронний конспект лекцій для студентів спеціальності «Філологія. Українська мова і література». Хмельницький : ХНУ, 2012. 134 с.
4. Модульне середовище для навчання MOODLE. Доступ до ресурсу: <https://msn.khnu.km.ua>.
5. Електронна бібліотека університету. Доступ до ресурсу: <http://lib.khnu.km.ua>

Викладач: к. філол. наук, доц. Денисюк В. В.